

ΜΕΤΑΙΧΜΙΟ

επιστήμες

Σειρά Μελέτες για το φύλο

Φύλο
και
Κοινωνική Θεωρία | **Mary Evans**

Μετάφραση: Αλέξανδρος Κιουπκιολής

ΜΕΤΑΙΧΜΙΟ

επιστήμες

36. Catherine Hakim, *Key Issues in Women's Work: Female Heterogeneity and the Polarisation of Women's Employment*, Λονδίνο: Athlone Press, 1996.
37. Rosemary Crompton & Fiona Harris, «Explaining Women's Employment Patterns: "Orientations to Work Revisited"», στο *British Journal of Sociology* 49(1), 1998, σσ. 118-136.
38. John Holmwood, «Gender and Critical Realism: A Critique of Sayer», και Andrew Sayer, «Reply to Holmwood», στο *Sociology* 35(4), 2001, σσ. 981 και 978 αντίστοιχα.

Ο έμφυλος εαυτός

Ο ακαδημαϊκός φεμινισμός συνέβαλε στην εδραίωση της πεποίθησης ότι ο «εαυτός», το ανθρώπινο ον που βρίσκεται στο επίκεντρο της πολιτικής και κοινωνικής θεωρίας, ήταν μέχρι πρόσφατα αρσενικού γένους. Είναι ίσως υπερβολή ότι η άποψη αυτή δεν αμφισβητήθηκε έως την εμφάνιση του δεύτερου κύματος φεμινισμού (η Mary Wollstonecraft και ο John Stuart είχαν παρέμβει σε αυτήν τη διαμάχη τον 18ο και τον 19ο αιώνα, αλλά μπορεί κανείς να υποστηρίξει ότι σε γενικές γραμμές η δημόσια συζήτηση ή κριτική της ανδροκρατικής αντίληψης περί πολίτη δεν είχε αναπτυχθεί μέχρι τη δεκαετία του 1970). Οι βασικές διακηρύξεις και μελέτες για την κοινωνική οργάνωση της Δύσης – από τη Διακήρυξη της Ανεξαρτησίας έως την έκθεση Beveridge – υπέθεταν ότι πολίτες είναι οι άντρες, και ότι οι γυναίκες υπήρχαν, αν υπήρχαν, σε ένα πεδίο εκτός πολιτικού λόγου. Όπως παρατήρησε η Carole Pateman, το κοινωνικό συμβόλαιο στη Δύση είχε βαθιά έμφυλο χαρακτήρα.¹ Η κοινωνιολογία αναπτύχθηκε μέσα σε αυτό τον έμφυλο πολιτισμό, και η αποδόμηση του φύλου του πολίτη ήταν ένας από τους στόχους (αν όχι ο βασικός στόχος) του ακαδημαϊκού φεμινισμού. Η κοινωνιολογία, όπως και άλλα επιστημονικά αντικείμενα, επικρίθηκε για το ότι έκτισε τη θεωρητική της παράδοση πάνω σε μια φυσιοκρατική ανάλυση του κοινωνικού κόσμου, μια ανάλυση που πρέσβευε ότι άντρες και γυναίκες έχουν μια δεδομένη «φύση» και δεδομένους κοινωνικούς ρόλους.

Έτσι λοιπόν στη δεκαετία του 1970 φεμινίστριες που υπηρετούσαν τις κοινωνικές επιστήμες προέβησαν σε μια κριτική ανάλυση της υπόρρητης έμφυλης ταυτότητας του ανθρώπινου υποκειμένου. Οι Carole Pateman και Jean Elshtain στις πολιτικές επιστήμες, οι Irene Bruegel, Veronica Beechey και Susan Himmelweit στα οικονομικά, και οι Ann Oakley, Sheila Allen και Margaret Stacey στην κοινωνιολογία είναι μερικές μόνο από μια ολόκληρη γενιά φεμινιστριών που ερεύνησαν τους διά-

φορους επιστημονικούς κλάδους και διαπίστωσαν ότι όχι μόνο δεν υπήρχαν μελέτες που να εξετάζουν ρητά το ρόλο των γυναικών, αλλά και ότι δεν είχαν αναγνωριστεί και αναλυθεί οι σημαντικές προεκτάσεις των διάφορων θεωρήσεων που προϋπέθεταν ότι ο πολίτης (ή ο μισθωτός εργάτης) είναι γένους αρσενικού.² Η Pateman και άλλες υποστήριξαν ότι η «παραδοσιακή» (δηλαδή η πριν από το δεύτερο κύμα) θεωρία οδηγήθηκε σε εσφαλμένα συμπεράσματα επειδή δεν αναγνώρισε τη διαφορά των φύλων. Σύμφωνα με την τολμηρή αυτή υπόθεση, μια «έμφυλη οπτική» στη θεωρία θα συνέβαλλε όχι μόνο στη διεύρυνση του πεδίου της κοινωνικής εμπειρίας που αποτελεί αντικείμενο ανάλυσης, αλλά και στην αλλαγή των θεωρητικών πλαισίων μέσα από τα οποία βλέπουμε τον κόσμο. Συνεπώς το επιχείρημα αυτό ανέπτυξε περαιτέρω την ιδέα της Simone de Beauvoir στο *Δεύτερο φύλο* ότι η γυναίκα είναι «ο άλλος», υποστηρίζοντας ότι η γυναίκα δεν είναι απλώς «ο άλλος» – είναι ένας άλλος ο αποκλεισμός του οποίου οδήγησε σε εσφαλμένες θεωρητικές θέσεις.³ Ενώ η De Beauvoir θεωρούσε ότι το προβληματικό στοιχείο των κοινωνικών θεωριών όσον αφορά τις γυναίκες είναι ότι αποκλείουν τις γυναίκες από το πεδίο έρευνάς τους, ο φεμινισμός του δεύτερου κύματος προχώρησε ένα βήμα πέρα από την De Beauvoir αμφισβητώντας την ίδια την εγκυρότητα της κοινωνικής και πολιτικής θεωρίας μετά το Διαφωτισμό.

Η βιβλιογραφία γύρω από την De Beauvoir έχει πλέον πάρει μεγάλη έκταση, και έχει γενικά αναγνωριστεί πως η φιλοσοφία της είναι πολύ πιο πρωτότυπη απ' ό,τι θεωρούσαν παλιότερα και πως η ανάλυσή της για τη θέση των γυναικών στον 20ό αιώνα αμφισβητεί βαθύτερα τις ανδροκρατικές αντιλήψεις απ' ό,τι πίστευαν παλιότερα. Οι Toril Moi, Sonia Kruks, Judith Butler και Vikki Bell, δίνοντας η καθεμία έμφαση σε διαφορετικά στοιχεία, υποστήριξαν ότι είναι λάθος να θεωρούμε ότι η De Beauvoir διεκδικούσε την ένταξη της γυναίκας στον ορθολογιστικό κόσμο των αντρών, και ότι το έργο της αποτελεί μείζονα συμβολή στη διαμάχη για τις γυναίκες και την κοινωνική δράση.⁴ Η σημαντικότερη θέση που διατυπώθηκε στην αρχή της σχετικής διαμάχης είναι μια κρίση της ίδιας της De Beauvoir στο *Δεύτερο φύλο* σύμφωνα με την οποία «δεν γεννιέται κανείς γυναίκα, αλλά γίνεται».⁵ Η θέση αυτή μπορεί να ερμηνευτεί από διαφορετικές οπτικές γωνίες – από την οπτική γωνία εκείνων που υποστηρίζουν ότι ο έμφυλος εαυτός μας διαμορφώνεται μέσω της

κοινωνικοποίησης (που επεξεργάζεται έναν βιολογικά δεδομένο εαυτό), και από την οπτική γωνία εκείνων οι οποίοι θεωρούν ότι η σεξουαλική διαφορά αποτελεί εξολοκλήρου προϊόν κοινωνικής κατασκευής και ότι κατασκευάζουμε τους έμφυλους εαυτούς μας μέσω της «επιτελεστικότητας» – της «επιτέλεσης» των κοινωνικά καθιερωμένων συμβάσεων γύρω από το αντρικό και το γυναικείο. Όπως έχει παρατηρήσει η Sonia Kruks: «Η ιδέα της De Beauvoir ότι “γίνεσαι” γυναίκα συλλαμβάνει την παράδοση αυτή ποιότητα του εαυτού – το ότι “γίνεσαι” κάτι μπορεί να σημαίνει ότι περνάς μια διαδικασία αλλαγής ή διαμόρφωσης· μπορεί επίσης να σημαίνει ότι αλλάζεις τον εαυτό σου. Το ότι “γίνεσαι” γυναίκα σημαίνει και τα δύο».⁶

Στο πρώτο στρατόπεδο θα εντάσσαμε εκείνους που δέχονται την ύπαρξη βιολογικών δεδομένων, ενώ στο δεύτερο εκείνους (μεταξύ των οποίων η Judith Butler είναι η συγγραφέας με τη μεγαλύτερη απήχηση) που υποστηρίζουν ότι κάθε έμφυλη συμπεριφορά προκύπτει από την εσωτερικευση κοινωνικών προσδοκιών. Είναι σαφές ότι το ζήτημα αυτό συμπύκνωση με την αρχαία διαμάχη γύρω από τη δύναμη της φύσης και της παιδείας, αλλά η διαμάχη αυτή σήμερα έχει ενταθεί και έχει οξυνθεί λόγω των προόδων που έχουν σημειωθεί τον 21ο αιώνα στον τεχνολογικό έλεγχο της αναπαραγωγής, και λόγω της επακόλουθης μείωσης της σημασίας του «φυσικού» στοιχείου στην κοινωνική εμπειρία γυναικών και αντρών. Σήμερα ζούμε, στη Δύση τουλάχιστον, σε έναν κόσμο στον οποίο η επιρροή της βιολογικής διαφοράς στη σωματική μας ύπαρξη μπορεί να εξαλειφθεί ριζικά ή και να αγνοηθεί τελείως. (Το ζήτημα της εξάλειψης της επίδρασης της βιολογικής διαφοράς στις συναισθηματικές μας ζωές, και στη φαντασία μας, είναι πιο προβληματικό.)

Στον κόσμο αυτό ακριβώς απευθυνόταν το έργο της Judith Butler με τη μεγαλύτερη απήχηση ως σήμερα, το *Gender Trouble*, που δημοσιεύτηκε το 1990.⁷ Το συγκεκριμένο έργο δεν αφορά μόνο τις γυναίκες (αν και η φεμινιστική βιβλιογραφία και ο φεμινισμός καταλαμβάνουν κεντρική θέση στη θεματική του) και εντάχθηκε στο πλαίσιο ενός ευρύτερου διαλόγου που αναπτύσσεται σε όλο το φάσμα των κοινωνικών επισημών γύρω από τους τρόπους με τους οποίους κατασκευάζουμε κοινωνικά τη βιολογική μας υπόσταση. Το *Gender Trouble* υποστηρίζει ότι το φύλο είναι επίκτητο και όχι έμφυτο, ότι οι γυναίκες και οι άντρες διαμορφώνουν κοινωνικές προσδοκίες για τη θηλυκότητα και την αρρενω-

πότητα, καθώς και ότι το φύλο (ή ακριβέστερα η συμμόρφωση με τις κοινωνικές συμβάσεις γύρω από το φύλο) έχει καίρια σημασία για την κοινωνική συνοχή και την κοινωνική τάξη. Η Butler στο *Gender Trouble* (και στο νεότερο έργο της *Bodies that Matter*) προσπαθεί να τονίσει με κάθε τρόπο το στοιχείο του κοινωνικού καταναγκασμού που ενυπάρχει, φανερά ή μη, στις κοινωνικές συμβάσεις για την αρμόζουσα έμφυλη συμπεριφορά. Στην πραγματικότητα, η Butler αμφισβητεί μια μακρά παράδοση σκέψης που θεωρεί ότι, παρά την ύπαρξη διαφορών (κατά εποχές και πολιτισμούς) ανάμεσα στο αντρικό και στο γυναικείο, έχουμε πάντα να κάνουμε με την αλληλεπίδραση κοινωνικών στοιχείων και μιας δεδομένης, «φυσικής» ύπαρξης, κατά την οποία τα χαρακτηριστικά του φύλου καθορίζονται βιολογικά. Η Butler απορρίπτει την αντίληψη αυτή και υποστηρίζει ότι δεν υπάρχει «αρσενικό» ή «θηλυκό» άτομο, στο οποίο επιβάλλεται ένα ορισμένο σενάριο ορθής σεξουαλικής συμπεριφοράς.

Το έργο της Butler αμφισβητεί ριζικά τον πολιτισμικό και κοινωνικό κόσμο της Δύσης (και στην πραγματικότητα όλης της Γης), γεγονός που δεν πέρασε απαρατήρητο. Η απήχησή του εν μέρει οφείλεται στις δυνατότητες που ανοίγει για τη συζήτηση θεμάτων που αφορούν όλες τις κοινωνικές και ανθρωπιστικές επιστήμες. Έτσι η Butler μπορεί να χρησιμεύσει για τη μελέτη όχι μόνο των τρόπων, λόγου χάρι, με τους οποίους οι έφηβοι «πραγματώνουν» το φύλο, αλλά και των μηχανισμών με τους οποίους οι λογοτέχνες δομούν την πλοκή και τους χαρακτήρες τους έτσι ώστε, όπως θα έλεγε η Butler, να διασφαλίσουν μια καθορισμένη έμφυλη συμπεριφορά. Σύμφωνα με την Butler, οι διαμάχες γύρω από τους ομοφυλόφιλους είναι τελείως άστοχες, καθώς όλες (όπως και η συζήτηση για κάθε είδους σεξουαλική ταυτότητα, είτε είναι ετεροφυλόφιλη είτε τρανσέξουαλ είτε ομοφυλόφιλη) βασίζονται, κατά την κρίση της, σε ριζικά εσφαλμένες αντιλήψεις (ειδικότερα σε διχοτομικές προσδοκίες για τη διαφορά ανάμεσα στο αντρικό και στο γυναικείο) και εξυπηρετούν μόνο στη συντήρηση δεδομένων προσδοκιών διαφορετικής σεξουαλικής συμπεριφοράς. Επιπλέον, αντί να απορρίπτει τον Freud και την παράδοση της ψυχανάλυσης, η Butler κάνει τον Freud (και τους οπαδούς του) συμμάχους της, υπογραμμίζοντας τον τρόπο με τον οποίο ο Freud κατόρθωσε να εκφράσει την ασταθή και ανασφαλή φύση του ανθρώπινου όντος. Τα ιδεώδη της αρρενωπότητας και της θηλυκότητας δεν αποτε-

λούν, σύμφωνα με την Butler, εξελισσόμενα, μεταβαλλόμενα πολιτισμικά πρότυπα, τα οποία διαμορφώνονται στη βάση «φυσικών» διακρίσεων και διαιρέσεων, αλλά κοινωνικές κατασκευές που αποβλέπουν στη διασφάλιση και συντήρηση της κοινωνικής τάξης:

Η αποδόμηση της ταυτότητας δεν σημαίνει αποδόμηση της πολιτικής: απεναντίας, αναδεικνύει τον πολιτικό χαρακτήρα των ίδιων των όρων με τους οποίους αρθρώνεται η ταυτότητα. Η κριτική αυτού του είδους αμφισβητεί το πλαίσιο του «θεμελιωτισμού» [αντικειμενισμού] μέσα στο οποίο έχει εκφραστεί ο φεμινισμός ως πολιτική ταυτότητας. Το εσωτερικό παράδοξο του θεμελιωτισμού αυτού είναι ότι θεωρεί ως δεδομένα, καθορίζει και περιορίζει τα ίδια τα «υποκείμενα» δράσης που επιδιώκει να απελευθερώσει.⁸

Αν εξετάσουμε τον κοινωνικό κόσμο από τη σκοπιά της Butler, μπορούμε να συλλάβουμε την έμφυλη οργάνωσή του, η οποία αναμφίβολα διαδραματίζει κομβικό ρόλο στη διατήρηση της κοινωνικής συνοχής σε όλους τους πολιτισμούς. Είτε πρόκειται για τεχνολογικά προηγμένες κοινωνίες του ύστερου καπιταλισμού, είτε για κοινωνίες κυνηγών και τροφосуλλεκτών, η Butler πρεσβεύει ότι η διαφοροποίηση των φύλων είναι καίριας σημασίας για την κοινωνική οργάνωση και αποτελεί μία από τις κύριες δομές ανισομερούς κατανομής της κοινωνικής εξουσίας. Στη Δύση του 20ού αιώνα ο κοινωνικός καταναγκασμός, μέχρι και την περίοδο μετά τον Δεύτερο Παγκόσμιο πόλεμο, απέβλεπε στη διατήρηση της ετεροφυλοφιλίας ως κυρίαρχης μορφής ενήλικης συμπεριφοράς. Η σεξουαλική απελευθέρωση της δεκαετίας του 1970 σηματοδότησε, κατά την Butler, την αφετηρία μιας πορείας προς την αναγνώριση διαφορετικών μορφών σεξουαλικότητας, ωστόσο διατήρησε την κυριαρχία της ετεροφυλοφιλίας, αφού η πρακτική της ομοφυλοφιλίας συνέχισε να καθορίζεται από τη διαφορά της σε σχέση με την ετεροφυλοφιλία και δεν απέκτησε αυτοτελή υπόσταση. Η πολιτική της Butler στοχεύει ρητά στην αναγνώριση του στοιχείου του καταναγκασμού που ενυπάρχει στις σεξουαλικές συμβάσεις και διεκδικεί την εξάλειψη αυτού που ονομάζει «δυναμικότητα του βιολογικού φύλου [...] που είναι θεμελιωδώς αφύσικη».⁹ Η ιδέα αυτή, ενώ γενικά είναι αποδεκτή ως στρατηγική σε θέματα σεξουαλικότητας, έχει αμφισβητηθεί από πολλούς συγγραφείς όταν το αντικείμενο είναι ορισμένες ειδικές μορφές διακρίσεων που στηρίζονται σε έμφυλες συμβάσεις.

Η πιο εμπειριστατωμένη κριτική στην Butler γύρω από το θέμα αυτό έγινε από δύο συμπατριώτισσές της, τη Nancy Fraser και τη Martha Nussbawm.¹⁰ Και οι δύο επέκριναν την Butler ότι δεν κατανοεί επαρκώς το ρόλο που παίζει το υλικό στοιχείο στον καθορισμό των ατομικών προοπτικών ζωής. Σε ένα διάλογό της με την Judith Butler, η Fraser υποστήριξε ότι:

Τώρα μπορούμε να απαντήσουμε σε ένα από τα ερωτήματα που τέθηκαν παραπάνω: Οι οικονομικές δυσχέρειες των ομοφυλόφιλων ερμηνεύονται ορθότερα ως συνέπεια των διακρίσεων υπέρ των ετεροφυλόφιλων στις σχέσεις κοινωνικής αναγνώρισης παρά ως εγγενείς στη δομή του καπιταλισμού. Τα καλά νέα είναι ότι δεν χρειάζεται να ανατρέψουμε τον καπιταλισμό για να επανορθώσουμε αυτές τις αδικίες· αν και μπορεί να χρειάζεται να τον ανατρέψουμε για άλλους λόγους. Τα κακά νέα είναι ότι χρειάζεται να μετασχηματίσουμε τις σύγχρονες δομές κοινωνικής αναγνώρισης.¹¹

Στις επικρίσεις αυτές η Butler δεν απάντησε απορρίπτοντας τη σημασία του υλικού στοιχείου. Αλλά, απεναντίας, υποστήριξε ότι μεγάλο μέρος των υλικών κοινωνικών ανισοτήτων συντηρείται μέσα από την κατασκευή της ιπρενωπότητας και της θηλυκότητας. Σε ένα άρθρο που γράφτηκε πριν από τη δημοσίευση του *Gender Trouble*, ο Mike Brake είχε χρησιμοποιήσει τον τίτλο «I May Be Queer, but at Least I'm a Man» [«Μπορεί να είμαι εκκεντρικός», αλλά τουλάχιστον είμαι άντρας»] για να αναλύσει πώς το κοινωνικό σύστημα της Δύσης δομείται με βάση μια ιεραρχία ταυτοτήτων και διαφορών των φύλων.¹² Την ανώτερη θέση ισχύος στην ιεραρχία αυτή κατέχουν οι λευκοί ετεροφυλόφιλοι άντρες της μεσαίας τάξης, ενώ την κατώτερη κατέχουν ίσως οι μαύρες (ή μη λευκές) λεσβίες της εργατικής τάξης. Ο Brake αναγνώριζε έτσι ότι η σεξουαλική ταυτότητα παίζει σημαντικό ρόλο στην κατασκευή μιας ισχυρής κοινωνικής ταυτότητας, αλλά, σε αντίθεση με την Butler, δεν υποστηρίζει ότι η σεξουαλική ταυτότητα είναι ο κύριος παράγοντας που καθορίζει την κοινωνική εξουσία και το κοινωνικό κύρος. Η Butler θα απαντούσε (όπως απάντησε πράγματι στη συζήτηση με τη Fraser) ότι δεν αγνοεί τις διαφορές των υλικών συνθηκών ανάμεσα στα άτομα. Αλλά το σημείο στο οποίο θέλει να επιστήσει την προσοχή μας – και εδώ επιτελεί μια πολύ σημαντική λειτουργία για τους κοινωνικούς επιστήμονες – είναι ο βαθμός στον οποίο η κοινωνική ζωή διέπεται από ερωτήματα και αποφάσεις σχετικά με τη σεξουαλική ταυτό-

τητα. Για το λόγο αυτό η «πραγμάτωση» του φύλου κάθε άλλο παρά είναι μια απλή φανέρωση της «φυσικής» μας βιολογίας.

Μέχρι εδώ, πολλοί κοινωνικοί επιστήμονες, κριτικοί λογοτεχνίας και ιστορικοί γενικά θα συμφωνούσαν. Στα χρόνια που ακολούθησαν την αποδόμηση από τον Foucault της ιδέας της ιεραρχικής εξουσίας και των σχέσεων εξουσίας, πολύ λίγοι ήταν οι συγγραφείς των κοινωνικών ή ανθρωπιστικών επιστημών που αγνόησαν την πολλαπλότητα της ανθρωπίνης εμπειρίας και τις θεωρητικές προεκτάσεις αυτής της ιδέας, η κυριότερη από τις οποίες είναι η αναγνώριση των πολλαπλών πεδίων της εξουσίας. Στη μετά Foucault εποχή είναι αδύνατον να μην αναγνωρίσει και να μην αποδεχτεί κανείς τις ποικίλες μορφές της ανθρωπίνης ύπαρξης και της ανθρωπίνης εμπειρίας, καθώς και την αλληλεξάρτησή τους. Για παράδειγμα, πρέπει να κατανοήσουμε ότι η συμβατική ετεροφυλοφιλία στην πραγματικότητα στηρίζεται στην απόρριψη των σεξουαλικών σχέσεων με άτομα του ίδιου φύλου: Η ομοφυλοφιλική παρουσία στο κέντρο όλων των ετεροφυλοφιλικών σχέσεων δεν καθίσταται ρητή, αλλά διέπει όλες εκείνες τις δραστηριότητες ατόμων του ίδιου φύλου που στην ουσία συντηρούν τη δυνατότητα της ετεροφυλοφιλίας. Συνεπώς οι μονοφυλικοί θεσμοί (ή πρότυπα συμπεριφοράς) έχουν στην πραγματικότητα ως κεντρική τους λειτουργία τη συντήρηση της σεξουαλικής διαφοράς. Ούτε η Fraser ούτε η Nussbawm θα διαφωνούσαν ως προς την κοινωνική σημασία των θεσμών που είναι δομημένοι γύρω από τη σεξουαλική διαφορά. Διαχωρίζουν όμως τη θέση τους από την Butler και άλλους θεωρητικούς τους οποίους θα μπορούσαμε να αποκαλέσουμε προφήτες του σεξουαλικού (αντί του κοινωνικού) κόσμου στο θέμα της πολιτικής δράσης και της σημασίας του νομικού και κοινωνικού αγώνα ενάντια στις ανισότητες ανάμεσα σε άντρες και γυναίκες.

Η διαμάχη αυτή συνδέεται με το πρόσφατο έργο της Judith Butler *Excitable Speech: A Politics of the Performative*, αλλά έχει μακρά ιστορία και ευρύτερες προεκτάσεις.¹³ Στο *Excitable Speech* η Butler ασκεί κριτική στις νομικές απαγορεύσεις που έχουν θεσμοθετήσει οι ΗΠΑ σε θέματα ελευθερίας λόγου – όταν ο λόγος εξάπτει φυλετικά και άλλα μίσση – και πορνογραφίας (ανάλογη νομοθεσία υπάρχει σε ολόκληρη την Ευρώπη). Υποστηρίζει ότι η νομοθεσία αυτή είναι προβληματική, γιατί το νομικό σύστημα αποδυναμώνει εκείνους που ενδεχομένως θα πρόβαλλαν αυτόνομη αντίσταση· ο νόμος δηλαδή μειώνει τις δυνατότητες των

ατόμων για διαμαρτυρία και διαφωνία. Αντί να θωρακίζει μια «ελεύθερη» κοινωνία, στην πραγματικότητα η νομοθεσία ενάντια σε ορισμένες μορφές έκφρασης μειώνει την ελευθερία. Αν γνωρίζουμε, για παράδειγμα, ότι υπάρχει νομοθεσία ενάντια στην έξαψη του φυλετικού μίσους, τότε, σύμφωνα με την Butler, το πιθανότερο είναι να αναφερθούμε στο νόμο και να μην μας απασχολήσει η πηγή των συγκεκριμένων προκαταλήψεων. Η Butler δεν αναπτύσσει όλες τις συνέπειες της άποψής της, αλλά η θέση της εμπεριέχει την ιδέα ότι η κρατική νομοθεσία ενάντια σε διάφορες μορφές προκαταλήψεων και διακρίσεων οδηγεί σε πνευματική και κοινωνική αδρανοποίηση των ατόμων, καθώς και σε μια πολιτική του κράτους παρά της ατομικής ευθύνης.

Ένας άλλος τρόπος να αμφισβητήσει κανείς τις θέσεις της Butler είναι να τις συνδέσει με το λιμπερταριανισμό, και ειδικότερα με τον δεξιό λιμπερταριανισμό, πράγμα που έκανε η Martha Nussbawm. Υπό το πρίσμα αυτό, η Nussbawm υποστήριξε ότι:

Το επιχείρημα της Butler έχει προεκτάσεις που δεν περιορίζονται στην πορνογραφία και στο λόγο που εξάλπει το μίσος. Μοιάζει να υποστηρίζει την απραξία όχι μόνο στα ζητήματα αυτά αλλά πολύ ευρύτερα, είναι υπέρ μιας γενικής νομικής απραξίας – ή μάλλον υπέρ ενός ριζοσπαστικού λιμπερταριανισμού. Το πράγμα έχει ως εξής περίπου: Ας καταργήσουμε τα πάντα, από τους κανόνες δόμησης έως τους νόμους κατά των διακρίσεων και τη νομοθεσία περί βιασμού, γιατί περιστέλλουν το πεδίο της έκφρασης αντίστασης εκ μέρους των πληγέντων ενοίκων, των θυμάτων διακρίσεων και των γυναικών που πέφτουν θύμα βιασμού.¹⁴

Η αντίσταση, επισημαίνει η Nussbawm στη συνέχεια, είναι ζήτημα κομβικής σημασίας για την Butler, ως εκ τούτου κάθε διαδικασία ή θεσμός που μοιάζει να την παρεμποδίζει πρέπει να απορριφθεί ή να αντιμετωπιστεί με μεγάλη καχυποψία. Το πρόβλημα για την Butler δεν είναι απλώς ότι η κρατική παρέμβαση μπορεί να πλήττει την ατομική ελευθερία, αλλά ότι αναπαράγει ένα κανονιστικό σύστημα σεξουαλικότητας και έμφυλης συμπεριφοράς που, όπως πιστεύει, συντηρεί την πορνογραφία και εκφράσεις σεξουαλικής αντιπαράθεσης.

Η διαμάχη γύρω από το έργο της Butler κατά πάσα πιθανότητα θα συνεχιστεί για αρκετό καιρό ακόμα, για το λόγο ότι, πέραν όλων των άλλων, το έργο της έχει οδηγήσει στην ανάπτυξη τρόπων σκέψης (και

τρόπων ύπαρξης) που βρήκαν σημαντική απήχηση στη διάνοηση της Δύσης. Αν όμως αποστασιοποιηθούμε κάπως από την παραπάνω διαμάχη και από την αντιπαράθεση με κάθε συγκεκριμένο συμμετέχοντα σε αυτήν, μπορούμε να παρατηρήσουμε την ανάδυση μιας πνευματικής αντίδρασης (στην πραγματικότητα αντίστασης) στις πιέσεις για συμμόρφωση στον ύστερο καπιταλισμό. Η Butler, ιδιαίτερα στο *Excitable Speech*, στην ουσία υποστηρίζει τον αυθορμητισμό και εναντιώνεται στη θεσμοποίηση – θέση απόλυτα οικεία στους αναγνώστες του Weber ή του Simmel. Η ειρωνεία του πράγματος σε σχέση με το έργο της Butler είναι ότι, ενώ σαφώς επιθυμεί τη μείωση των διαφορών των φύλων και της έμφυλης κοινωνικής διαφοροποίησης, από την άλλη έμμεσα την υποστηρίζει – χωρίς διαφορές ανάμεσα στα φύλα δεν υπάρχει αντίσταση, γιατί δεν υπάρχει καμία διαφορά εναντίον της οποίας μπορεί να αγωνιστεί κανείς. Στη Δύση του 21ου αιώνα εναντίον των προκαταλήψεων και των διακρίσεων εις βάρος μη ετεροφυλόφιλων ατόμων τάσσεται ένα μεγάλο σύνολο ανθρώπων, που περιλαμβάνει από τον ηπιότερο φιλελεύθερο μέχρι τον πιο μαχητικό γκέι ακτιβιστή. Το ίδιο το γεγονός όμως της ύπαρξης αυτής της συμμαχίας (και της γενικής, αν και όχι απόλυτης, στάσης ανοχής απέναντί της) αποτελεί σαφή ένδειξη ότι ο ύστερος καπιταλισμός ελάχιστα απειλείται από τη σεξουαλική πολιτική. Οι απόψεις της Butler και άλλων πάντα στηρίζονταν εν μέρει στην ιδέα ότι η σεξουαλικότητα και η σεξουαλική πολιτική έχουν κάποιον αντίκτυπο στις καπιταλιστικές κοινωνικές σχέσεις. Στις αρχές του 21ου αιώνα, πρέπει να συμφιλιωθούμε με την ιδέα ότι η σεξουαλική πολιτική, και η σεξουαλικότητά μας, μπορεί να είναι σημαντική για εμάς ως άτομα, αλλά είναι λιγότερο σημαντική για την κοινωνία στο σύνολό της. Ο όρος «κοινωνία» φυσικά αποτελεί μια αφαίρεση, αλλά είναι ο κόσμος μέσα στον οποίο κερδίζουμε τα προς το ζην και αποκτούμε τις δεξιότητες που καθιστούν δυνατή τη συμμετοχή μας στην κοινωνική ζωή. Είναι αναμφισβήτητο ότι ανάμεσα στις γυναίκες και στους άντρες υπάρχουν σημαντικές διαφορές στις απολαβές και στην πρόσβαση στη δημόσια θεσμική εξουσία, αλλά οι διαφορές αυτές εν πολλοίς στηρίζονται και σχετίζονται με μια διάσταση του κοινωνικού κόσμου την οποία ελάχιστα εξετάζει η Judith Butler – την τεκνοποιία και τη μητρότητα. Όσο κι αν η επιστήμη έχει δημιουργήσει νέες μορφές αναπαραγωγής, δεν έχει κατορθώσει μέχρι σήμερα να μας παράσχει μια μορφή φροντίδας για τα παιδιά που έχει μείνει αναλλοίωτη ανά τους

αιώνες σε όλους τους πολιτισμούς – την πρωταρχική φροντίδα των παιδιών από τις γυναίκες.

Θα ήταν λάθος να νομίσουμε ότι οι κοινωνικοί θεωρητικοί πάντα εμφορούνταν από την αντίληψη ότι είναι φυσικό καθήκον των γυναικών να μεριμνούν για τα παιδιά, τους αρρώστους και τους ηλικιωμένους. Ο Marx, όπως είδαμε, συνέλαβε τις συνέπειες της αντίληψης αυτής και ύψωσε εμπόδια στη διαιώνισή της, στο βαθμό που τόνισε την ιδεολογική διαπερατότητα όλων των τομέων της κοινωνικής ζωής και ήταν υπέρμαχος της χειραφέτησης των γυναικών μέσω της μεγαλύτερης συμμετοχής τους στην κοινωνική παραγωγή. Οι Weber και Simmel επίσης αναγνώρισαν ότι τα άτομα και των δύο φύλων αναγκαστικά εκτίθενται από κοινού στις αξίες και στους κανόνες του κοινωνικού κόσμου στον οποίο ζουν. Κανείς από αυτούς τους άντρες συγγραφείς δεν δέχτηκε το διαχωρισμό ανάμεσα στον δημόσιο και στον ιδιωτικό κόσμο ως αιτία που εμποδίζει τις γυναίκες να διαμορφώνουν μια αντίληψη για τον ίδιο κοινωνικό κόσμο στον οποίο ζουν οι άντρες. Η συζήτηση γύρω από το θέμα της έμφυλης σχέσης ως προς το δημόσιο και το ιδιωτικό είναι καίριας σημασίας για την κοινωνική θεωρία, γιατί χωρίς μια γνώση της σχετικής συζήτησης μπορεί, όπως ορισμένες ριζοσπάστριες φεμινίστριες, απερίσκεπτα να οδηγηθούμε στο συμπέρασμα ότι οι γυναίκες καταλαμβάνουν ένα διαφορετικό κοινωνικό πεδίο απ' ό,τι οι άντρες τόσο ως προς τις εμπειρίες όσο και ως προς τις αντιλήψεις τους. Έτσι, για παράδειγμα, εμπειρικά στοιχεία από τις δυτικές κοινωνίες που δείχνουν ότι για μεγάλο μέρος του 20ού αιώνα οι γυναίκες με παιδιά ήταν απύσες από την αγορά εργασίας ερμηνεύτηκαν ως απόδειξη ότι οι γυναίκες αυτές καταλάμβαναν ένα κοινωνικό πεδίο που ήταν ποιοτικά διαφορετικό από το αντίστοιχο των αντρών.

Υπό την έννοια των διαφορετικών μορφών συμμετοχής στην καθημερινή ζωή, η άποψη αυτή ήταν ορθή. Σε όλες τις χώρες της Δύσης – μέχρι την περίοδο κατά την οποία παρατηρούμε την επανάσταση στις αντιλήψεις και στις πρακτικές γύρω από την απασχόληση των γυναικών – οι ενήλικες γυναίκες που έμεναν «στο σπίτι» διεκπεραίωναν πράγματι το μεγαλύτερο μέρος των εργασιών του νοικοκυριού και της φροντίδας των παιδιών (πράγμα που δεν έχει αλλάξει σημαντικά με την αύξηση των ποσοστών των γυναικών στην αγορά εργασίας).¹⁵ Σημασία έχουν τα συμπεράσματα που εξάγονται από το γεγονός αυτό. Για εκείνους οι

οποίοι θεωρούν ότι το πρότυπο αυτό, επειδή είναι παραδοσιακό, είναι επίσης και «φυσικό», δεν μένουν πολλά ερωτήματα να απαντηθούν. Οι γυναίκες με παιδιά μένουν «στο σπίτι» επειδή αυτό είναι η επιλογή τους και επειδή οι στόχοι και οι φιλοδοξίες τους διαφέρουν από τις αντίστοιχες των αντρών (την άποψη αυτή υποστήριξε η Catherine Hakim, αναλύοντας εμπειρικά στοιχεία για τις γυναίκες και την απασχόληση, και έγινε αποδέκτης πολλών επιθέσεων).¹⁶ Σύμφωνα με άλλους συγγραφείς (κοινωνιολόγους ή πολιτικούς επιστήμονες), το «γεγονός» ότι οι γυναίκες αναλαμβάνουν την ευθύνη για τις δουλειές του σπιτιού και τη φροντίδα των παιδιών είναι απόρροια συνειδητών ή υπόρρητων προκαταλήψεων γύρω από τον καταμερισμό εργασίας ανάμεσα στα φύλα. Όπως και σε άλλες περιπτώσεις, η σχετική διαμάχη έχει μακρά ιστορία, τόσο στη Βρετανία όσο και στις ΗΠΑ. Στη Βρετανία η Jane Humphries κατέδειξε ότι η πρώιμη εκβιομηχάνιση δεν έκανε πολλές διακρίσεις ανάμεσα σε γυναίκες και άντρες (ή και παιδιά).¹⁷ Τόσο οι γυναίκες όσο και οι άντρες μπορούσαν να εργάζονται μέσα στις αποτρόπαιες συνθήκες της πρώιμης βιομηχανικής περιόδου, ενώ όσοι αγωνίζονταν για τη θέσπιση νομοθετικών προστατευτικών μέτρων και πρακτικών αποκλεισμού είχαν συχνά στόχο τους την προστασία των γυναικών από τις χειρότερες μορφές κατάχρησης του νέου εργοστασιακού συστήματος.

Ακριβώς αυτή την περίοδο της εκβιομηχάνισης (το πρώτο μισό του 19ου αιώνα στη Βρετανία, και αργότερα τον ίδιο αιώνα στις ΗΠΑ) αναπτύχθηκαν πολλές από τις στάσεις και τις ιδέες που διέπουν μέχρι και σήμερα τον τρόπο με τον οποίο αντιλαμβανόμαστε τη σχέση γυναικών και αντρών με τη μισθωτή εργασία. Δύο ιδέες έγιναν ιδιαίτερα σημαντικές: ο «οικογενειακός μισθός» (ουσιαστικά η ιδέα ότι οι άντρες θα πρέπει να αμείβονται επαρκώς ώστε να μπορούν να συντηρούν τις συζύγους και τα παιδιά τους) και η πεποίθηση ότι οι γυναίκες ήταν ακατάλληλες για ορισμένες μορφές εργασίας – όσες, για παράδειγμα, απαιτούν επαγγελματικές δεξιότητες ή ενέχουν διοικητικές αρμοδιότητες.¹⁸ Οι γυναίκες των μεσαιών στρωμάτων και στις δύο πλευρές του Ατλαντικού αμφισβήτησαν την πρώτη ιδέα στη τέλη του 19ου αιώνα (και ως εκ τούτου απέκτησαν πρόσβαση στην ανώτερη εκπαίδευση), η δεύτερη όμως πεποίθηση παρέμεινε εν πολλοίς ακλόνητη και αδιαμφισβήτητη. Σε περιόδους εθνικής κρίσης (και συγκεκριμένα κατά τον Πρώτο και τον Δεύτερο Παγκόσμιο πόλεμο) οι γυναίκες στη Βρετανία και στις ΗΠΑ επιστρατεύ-

τηκαν ή πείστηκαν να αναζητήσουν από μόνες τους μισθωτή εργασία, αλλά το γεγονός αυτό δεν οδήγησε στη ριζοσπαστική χειραφέτηση των γυναικών, όπως ορισμένες φορές πιστεύεται. Η Penny Sommerfield κατέληξε στο συμπέρασμα ότι «η εφαρμογή της επίσημης πολιτικής κατά τη διάρκεια του πολέμου δεν μετέβαλε σημαντικά την άνιση θέση των γυναικών στην κοινωνία, και μάλλον την ενίσχυσε».¹⁹ Επίσης (και πάλι σε αντίθεση με ορισμένες ευρέως διαδεδομένες αντιλήψεις) «Οι γυναίκες δεν εκδιώχθηκαν από τη μισθωτή εργασία μεταπολεμικά. Εντάχθηκαν σε αυτή σύμφωνα με προπολεμικά πρότυπα».²⁰

Κατά τη διάρκεια του πολέμου, με τη ρητορική τους υπέρ της γενικής συστράτευσης κατά της Γερμανίας και της Ιαπωνίας, η Βρετανία, η Σοβιετική Ένωση και οι ΗΠΑ οδήγησαν στην εδραίωση της αντίληψης ότι είναι δυνατή η κοινότητα αξιών ανάμεσα σε γυναίκες και άντρες. Η ρητορική για τις γυναίκες και για τον Δεύτερο Παγκόσμιο πόλεμο διέφερε σε αξιοσημείωτο βαθμό στη Βρετανία, στη Σοβιετική Ένωση και στις ΗΠΑ από τη μια πλευρά, και στην Ιταλία και στη Γερμανία από την άλλη, όπου στις γυναίκες ως γυναίκες αποδιδόταν μια ειδική –και κατ'επέκταση διαφορετική– θέση στο πλαίσιο της πολεμικής ρητορικής. Στη Γερμανία ειδικότερα η θέση αυτή ήταν το σπίτι και το βρεφοκομείο. Η ναζιστική Γερμανία εν καιρώ ειρήνης γενικά είχε αποκλείσει τις γυναίκες από τον δημόσιο χώρο, παρά μόνο ως σύμβολα της καρπερότητας του έθνους.²¹ Η έντονα διαφορετική αυτή στάση απέναντι στις γυναίκες δείχνει ότι οι δυτικές κοινωνίες μπορούν να δημιουργήσουν ριζικά διαφορετικές κατασκευές της αρρενωπότητας και της θηλυκότητας, και ότι θα ήταν σκόπιμο οι κοινωνικοί θεωρητικοί να μην θεωρούν δεδομένο ότι όλες οι δυτικές κοινωνίες έχουν τις ίδιες αντιλήψεις για τις γυναίκες, τους άντρες και τη σχέση τους με τον κοινωνικό κόσμο. Ωστόσο, ακολουθώντας την Butler, είναι σημαντικό να τονίσουμε ότι, όσο και αν οι κοινωνίες διαφέρουν ως προς τα πρότυπα αρρενωπότητας και θηλυκότητας που αποδέχονται (και οι διαφορές αυτές παρατηρούνται τόσο μέσα στην ίδια κοινωνία σε διαφορετικές ιστορικές περιόδους, όσο και ανάμεσα σε διαφορετικές κοινωνίες), δεν υπάρχουν δυτικές (ή όποιες άλλες) κοινωνίες που να μην έχουν αρθρώσει και επιβάλει ορισμένες κοινωνικές διαφορές ανάμεσα στα βιολογικά φύλα.

Ωστόσο η εξέλιξη που παρατηρούμε στη Βρετανία και στις ΗΠΑ την περίοδο μετά τον Δεύτερο Παγκόσμιο πόλεμο (τα χρόνια της «εξημέ-

ρωσης» ή της «τιθάσευσης», όπως ονομάστηκαν από ορισμένους) είναι η αναπαραγωγή και στις δύο κοινωνίες της αντίληψης ότι οι γυναίκες αποτελούν ενιαίο μέρος της κανονιστικής δομής της κοινωνίας, αλλά ταυτόχρονα έχουν «διαφορετικές» ιδιότητες και αντιλήψεις από τους άντρες. Έτσι ο σύγχρονος δυτικός πολιτισμός πιστεύει ότι σε γενικές γραμμές οι γυναίκες συμμερίζονται τις δημοκρατικές αξίες των αντρών, αλλά οι μορφές της συμμετοχής τους στον κοινωνικό και πολιτικό κόσμο διαφέρουν. Σε όλες τις δυτικές κοινωνίες παρατηρούμε πολιτικές δομές στις οποίες άντρες και γυναίκες μοιράζονται ορισμένες πολιτικές και κοινωνικές αξίες, αλλά ταυτόχρονα υπάρχουν έντονες διαφωνίες μεταξύ τους. Πολύς λόγος έχει γίνει τελευταία για τη μαρτυρούμενη τάση των γυναικών να ψηφίζουν κόμματα προς τα αριστερά του πολιτικού φάσματος – το «χάσμα των φύλων» στην πολιτική ζωή θεωρείται ένα δεδομένο χαρακτηριστικό του σύγχρονου πολιτικού χάρτη.²² Δεν πρέπει όμως να ξεχνάμε ότι το χάσμα ανάμεσα στα φύλα υπήρχε πάντα: Αναλυτές της πολιτικής ζωής τη δεκαετία του 1960 παρατήρησαν ότι στη Βρετανία οι πιθανότητες μια γυναίκα να ψηφίσει το κόμμα των Συντηρητικών ήταν μεγαλύτερες απ' ό,τι ένας άντρας.²³ Τριάντα χρόνια αργότερα το χάσμα των φύλων εξακολουθεί να υφίσταται, αλλά εμφανίζει ένα διαφορετικό πρότυπο. Το χάσμα αυτό συνήθως ερμηνεύεται με την αναφορά στο ιδιαίτερο ενδιαφέρον των γυναικών για τις υπηρεσίες μέριμνας και για τις απόψεις που έχουν οι άντρες πολιτικοί σε θέματα όπως οι αμβλώσεις και η φροντίδα των παιδιών. Είναι προφανές ότι, για πλήθος λόγους, οι γυναίκες είναι υποχρεωμένες σήμερα να βλέπουν το κράτος με πιο κριτική ματιά απ' ό,τι παλιότερα. Η κατάρρευση των διάφορων μορφών ασφαλούς αντρικής απασχόλησης, η επιθυμία των ίδιων των γυναικών να ενταχθούν στη μισθωτή εργασία και ένας πολιτισμός που αποδέχεται το δικαίωμα αυτοδιάθεσης των γυναικών σε θέματα τεκνοποίησης συμβάλλουν στη δημιουργία ενός κόσμου στον οποίο πολλές γυναίκες βλέπουν το κράτος ως σημαντικό σύμμαχό τους στην εξασφάλιση του «ευ ζην».

Αρκετά στοιχεία λοιπόν από τη σύγχρονη πολιτική ζωή της Δύσης μαρτυρούν την επίδραση που ασκούν οι διαφορετικές κοινωνικές εμπειρίες των γυναικών στις πολιτικές τους βλέψεις και αξίες. Αυτή η στροφή έγινε ταυτόχρονα με διάφορες αλλαγές στη δομή της αγοράς εργασίας – την έκλειψη των παραδοσιακών (ανδροκρατούμενων) κατασκευαστικών βιομηχανιών και την ανάπτυξη νέων μορφών απασχόλησης, που συνδέο-

νται στενά με τις νέες τεχνολογίες και τον τομέα των υπηρεσιών και απασχολούν μεγάλο αριθμό γυναικών. Οι εργασιακές αλλαγές σε σχέση με τα φύλα δεν έχουν θίξει ιδιαίτερα τα επαγγελματικά και ανώτερα διοικητικά στρώματα της μεσαίας τάξης (π.χ., περισσότερες γυναίκες εγγράφονται στις ιατρικές και νομικές σχολές, αλλά τα ποσοστά συμμετοχής τους είναι σημαντικά χαμηλότερα από εκείνα των αντρών). Σε πολλά υπαλληλικά επαγγέλματα όμως η μισθωτή εργασία έχει γίνει επισφαλέστερη και προστατεύεται λιγότερο από κρατικές ρυθμίσεις.²⁴ Ως εκ τούτου οι νέες μορφές υπαλληλικής και επιστατικής εργασίας μπορεί να ευνοούν τις γυναίκες περισσότερο από τους άντρες, καθώς οι δεξιότητες που συνδέονται με αυτές τις μορφές απασχόλησης σχετίζονται παραδοσιακά με τις γυναίκες. Αλλά – και αυτό το αλλά είναι πολύ σημαντικό – η εξουσία και οι υψηλές υλικές ανταμοιβές στη «νέα» οικονομία παραμένουν σε μεγάλο βαθμό σε αντρικά χέρια (όπως έχει παρατηρήσει η Linda McDowell).²⁵

Οι αλλαγές στα δυτικά πρότυπα απασχόλησης μπορούν να ερμηνευτούν με διάφορους τρόπους – ως αποτέλεσμα της στροφής των καπιταλιστικών χωρών από τις κατασκευαστικές βιομηχανίες στον τομέα των υπηρεσιών· ως εξέλιξη που επιφέρει αύξηση της φτώχειας και της ανασφάλειας όλων των εργαζομένων· ή ως εξέλιξη που ενισχύει περαιτέρω την οικονομική χειραφέτηση των γυναικών. Σε όλες τις δυτικές κοινωνίες οι γυναίκες που εργάζονται είναι περισσότερες από ποτέ άλλοτε· και σε όλες αυτές τις χώρες η πλειοψηφία των εργαζόμενων γυναικών έχουν μερική απασχόληση και οι αμοιβές τους είναι κατά ένα πέμπτο μικρότερες από εκείνες των αντρών σε ανάλογη εργασία. Αλλά για όλες τις γενιές γυναικών που αποφοίτησαν από το σχολείο ή από την ανώτερη εκπαίδευση τη δεκαετία του 1970 η μισθωτή εργασία σε κάποια μορφή της αποτελεί πλέον κανονική κοινωνική προσδοκία, όχι μόνο για την περίοδο που προηγείται της τεκνοποίησης, αλλά για όλη τη διάρκεια της ζωής τους. Ο αριθμός των γυναικών που δεν εντάσσονται καθόλου στο εργατικό δυναμικό μετά τη γέννηση των παιδιών τους έχει μειωθεί κατά πολύ. Και αυτή η αλλαγή των προτύπων απασχόλησης έχει ερμηνευτεί ως πρόοδος προς την κατεύθυνση της χειραφέτησης: Οι γυναίκες αγωνίστηκαν ενάντια σε διάφορες μορφές διακρίσεων προκειμένου να κατακτήσουν την είσοδό τους στην αγορά εργασίας, και θα παρέμεναν στην αγορά εργασίας καθ' όλη τη διάρκεια της ζωής τους αν άλλαζαν οι ρυθμίσεις γύρω από τη φροντίδα των παιδιών.

Το επιχείρημα αυτό βρήκε μεγάλη απήχηση σε πολλούς κοινωνικούς επιστήμονες και σοσιαλδημοκρατικές κυβερνήσεις. Πιστεύεται ότι οι γυναίκες επιθυμούν την είσοδο και παραμονή τους στην εργασία υπό τους ίδιους όρους όπως και οι άντρες, και ότι οι κρατικές πολιτικές θα πρέπει να προσανατολιστούν στην επίτευξη του στόχου αυτού. Η μείωση του ποσοστού των γεννήσεων σε ολόκληρη την Ευρώπη δείχνει ότι, εκεί όπου οι γυναίκες έχουν πρόσβαση τόσο στη μισθωτή εργασία όσο και σε μέσα αντισύλληψης, επιλέγουν να περιορίσουν την τεκνοποιία τους, τουλάχιστον εν μέρει, έτσι ώστε να παραμείνουν στη μισθωτή απασχόληση. Ένα άλλο επιχείρημα, το οποίο όμως δεν προβάλλεται με την ίδια συχνότητα, είναι ότι τον 21ο αιώνα τα επίπεδα των υλικών προσδοκιών και κατανάλωσης είναι τέτοια, που λίγα νοικοκυριά μπορούν να διατηρήσουν έναν «αποδεκτό» τρόπο ζωής χωρίς δύο εισοδήματα.²⁶ Η εργασία των γυναικών λοιπόν δεν συνδέεται κατ' ανάγκη με τη χειραφέτηση και την οικονομική αυτονομία, όπως λέγεται μερικές φορές. Το παραπάνω επιχείρημα ωστόσο είναι κάπως επικίνδυνο από πολιτική άποψη, γιατί φαίνεται να υποστηρίζει ότι οι γυναίκες εγκαταλείπουν κατά κάποιον τρόπο τις «φυσικές» τους κλίσεις για το κυνήγι υλικών στόχων. Το επιχείρημα αυτό – ότι οι γυναίκες επιλέγουν το χρήμα έναντι των παιδιών – είναι γνωστό εδώ και δεκαετίες: Το 1942 ο Richard Titmuss υποστήριξε ότι οι γυναίκες θα σταματούσαν να κάνουν παιδιά αν δεν βελτιώνονταν οι κρατικές υπηρεσίες· και ο A.J.P. Taylor είπε για την πτώση του ποσοστού γεννήσεων στη Βρετανία κατά τη δεκαετία του 1930 ότι ο κόσμος προτιμούσε πλέον ένα μικρό Austin [Baby Austin] παρά ένα μικρό στο καροτσάκι [baby in a pram].²⁷

Χωρίς να δέχομαι τις ερμηνείες του Titmuss και του Taylor για τη μείωση του ποσοστού γεννήσεων, έχει σημασία να τονιστεί ότι πολλές φορές οι επιλογές των γυναικών σε θέματα τεκνοποίησης και ένταξης στην αγορά εργασίας κάθε άλλο παρά «ελεύθερες» είναι, και ότι οι επιδιώξεις και οι προσδοκίες για τη μισθωτή εργασία κατανοούνται συχνά με βάση τις εργασιακές δομές των μεσαίων στρωμάτων, οι οποίες τουλάχιστον διασφαλίζουν ένα ορισμένο επίπεδο υλικών απολαβών και ικανοποίησης από την εργασία. Κοινωνικοί επιστήμονες που ερευνούν τις συνθήκες στις ΗΠΑ ανέλυσαν πριν από τους συναδέλφους τους στη Βρετανία τις διάφορες υλικές πιέσεις που ασκούνται στις γυναίκες: Η Barbara Ehrenreich και ο Richard Sennett υποστήριξαν ότι η εργασία στον ύστερο καπι-

ταλισμό ανταποκρίνεται πλήρως στη θέση του Marx περί «αλλοτριωμένης» εργασίας, και ότι αυτό που οδηγεί τις γυναίκες με παιδιά στην αγορά εργασίας είναι ο οικονομικός καταναγκασμός και όχι ο λόγος περί χειραφέτησης.²⁸ Σε όλα αυτά τα επιχειρήματα διακρίνουμε ένα σταθερό μοτίβο – οι γυναίκες και τα παιδιά πάνε μαζί, ενώ οι άντρες διαχωρίζονται. Στην κοινωνική πολιτική ή στην κοινωνική θεωρία οι επιπτώσεις της ανεργίας στις γυναίκες δεν εξετάζονται με τους ίδιους όρους όπως και για τους άντρες, ενώ δεν θεωρείται ότι απαιτούνται ειδικές ρυθμίσεις για την ένταξη των αντρών στην αγορά εργασίας. Η αγορά εργασίας καθορίζεται κατά κύριο λόγο από τις προσδοκίες των αντρών· η βασική τους προσδοκία είναι ότι, για το διάστημα που αυτοί είναι στη δουλειά, οι γυναίκες θα φροντίζουν για τα παιδιά τους. Η προσπάθεια αποδόμησης της ιδέας αυτής με επιχειρήματα που υποστηρίζουν ότι οι γυναίκες με παιδιά «θέλουν» να είναι στη δουλειά προϋποθέτει την απώθηση δύο στοιχείων – ότι η εργασία πολλών αντρών είναι συχνά ανιαρή, επαναληπτική, ανασφαλής και δεν αμείβεται καλά, και ότι η ανάγκη για μισθωτή εργασία δεν έχει να κάνει (και δεν είχε ποτέ να κάνει) με την αυτοπραγμάτωση του ατόμου, αλλά με την οικονομική του επιβίωση.

Η αγορά εργασίας στην οποία οι γυναίκες εντάχθηκαν τα τελευταία είκοσι χρόνια χαρακτηρίζεται από όλο και μεγαλύτερη ανασφάλεια, απουσία συνδικαλιστικής οργάνωσης και ανταγωνισμό προσόντων.²⁹ Στη Βρετανία η κυβέρνηση της Thatcher συνέβαλε σε μεγάλο βαθμό στην περιθωριοποίηση ή στον αποκλεισμό των συνδικαλιστικών οργανώσεων από τη συμμετοχή τους στη ρύθμιση των συνθηκών εργασίας, και για το λόγο αυτό πολλοί εργαζόμενοι σήμερα προστατεύονται από την κρατική νομοθεσία σε θέματα εργασίας και ατομικής συμπεριφοράς στο πλαίσιο αυτής –π.χ., αναφορικά με τη σεξουαλική παρενόχληση–, είναι όμως λιγότερες οι ειδικές συμβάσεις στον ιδιαίτερο χώρο εργασίας τους. Στον τομέα των υπηρεσιών στη Βρετανία και στις ΗΠΑ η συμμετοχή στις συνδικαλιστικές οργανώσεις είναι συχνά από χαμηλή έως ανύπαρκτη, όπως και η κοινωνική ασφάλεια των γυναικών που δουλεύουν με το κομμάτι σε εποχιακές δουλειές ή σε τηλε-εργασία. Οι Annie Phizacklea, Carol Wolkowitz και Sally Westwood συγκέντρωσαν σημαντικά στοιχεία για την εμπειρία των γυναικών που απασχολούνται σε χαμηλά αμειβόμενες εργασίες: Η εργασία αυτή δεν έχει καμία σχέση με την επιδίωξη να «τα έχουν όλα δικά τους» ή με τις εμπειρίες που βλέπουμε να έχουν στο χώρο

εργασίας τους οι ηρωίδες της τηλεόρασης ή του κινηματογράφου.³⁰ Από το υλικό που συνέλεξε η Phizacklea και άλλες, είναι φανερό ότι πολλές γυναίκες γίνονται θύματα εκμετάλλευσης στη μισθωτή εργασία ακριβώς λόγω των οικογενειακών τους υποχρεώσεων: Το γεγονός ότι είναι υποχρεωμένες να εργάζονται από το σπίτι ή σε δουλειά με βάρδιες που εξυπηρετούν τις υποχρεώσεις τους στο σπίτι τις καταδικάζει σε χαμηλά αμειβόμενες και κοινωνικά κατώτερες εργασίες. Οι σύγχρονες ρυθμίσεις στην αγορά εργασίας εκφράζουν ένα ενδιαφέρον για τη διευθέτηση ζητημάτων που περισσότερο έχουν να κάνουν με τον «πολιτισμό» της εργασίας παρά με την ασφάλεια ή τις υλικές απολαβές. Στην προκειμένη περίπτωση μπορεί κανείς να υποστηρίξει (για να επιστρέψουμε στη διαμάχη ανάμεσα στην Butler, τη Fraser και τη Nussbawm) ότι ένας πολιτισμός που κάνει διαχωρισμούς βάσει φύλου και σεξουαλικότητας και τονίζει τις σχετικές διαφορές πλήττει ως ένα βαθμό τα υλικά συμφέροντα όλων των εργαζομένων ανεξαιρέτως, κατά το ότι δεν ενισχύει μόνο τις νόρμες της ετεροφυλοφιλίας, αλλά επίσης παραγνωρίζει τις υλικές ανάγκες και συμφέροντα.

Στο σημείο αυτό ακριβώς διαπιστώνουμε με τον πιο ωμό τρόπο τη διασταύρωση των δομών φύλου και ανισότητας. Η Judith Butler υπεραμύνθηκε πρακτικών που στην ουσία επιτρέπουν στα άτομα να επιλέξουν το φύλο τους ή τα χαρακτηριστικά του ιδιαίτερου φύλου που θέλουν να αναπαραγάγουν. Για τα άτεκνα άτομα με επαγγελματική κατάρτιση, ανεξαρτήτως βιολογικού φύλου, η πρακτική αυτή είναι απόλυτα εφικτή, όπως και ο συγκλίνων έρωτας του Giddens, και οπωσδήποτε μπορούμε να επικρίνουμε τον κοινωνικό κόσμο στο βαθμό που δεν αντιμετωπίζει τις ικανότητες και δεξιότητες των γυναικών με τους ίδιους όρους όπως και των αντρών. Αλλά για τα άτομα –και ειδικότερα για τις γυναίκες– που έχουν παιδιά και στερούνται επαγγελματικών προσόντων (τα κατεξοχήν μη προνομιούχα άτομα του ύστερου καπιταλισμού) η προοπτική αυτή είναι απόμακρη. Εμπειρικά στοιχεία από την κοινωνική ζωή, τόμοι βιβλίων και εμπειριστατωμένες μελέτες μαρτυρούν αυτό που η Nancy Chodorow ονόμασε «αναπαραγωγή της μητρότητας» – ουσιαστικά δηλαδή την αναλλοίωτη επανάληψη από γενιά σε γενιά ενός συγκεκριμένου κοινωνικού προτύπου που καθορίζει το ρόλο των γυναικών ως μητέρων, μέσα από το οποίο κορίτσια και αγόρια μαθαίνουν τους ρόλους των ενηλίκων σε σχέση με τα παιδιά.³¹ Μπορεί η Judith Butler να πιστεύει ότι

κανείς μας δεν είναι «απόλυτα» άντρας ή γυναίκα, αλλά υπό ορισμένες συνθήκες και καταστάσεις η ταυτότητα των αντρών και των γυναικών συνδέεται στενά με τη βιολογική τους φύση. Η μητρότητα είναι ένα παράδειγμα. Επίσης, ακόμα και αν η Butler (και άλλοι) έχει δίκιο ότι η μητρότητα μπορεί σήμερα να επιτευχθεί και να πραγματοποιηθεί με διαφορετικούς τρόπους, η γενική εμπειρία των ανθρώπων δι-ιστορικά και διαπολιτισμικά είναι ότι η μητρότητα, με όσο διαφορετικούς τρόπους κι αν κατασκευάζεται κοινωνικά, αποτελεί μια συνθήκη την οποία ζουν οι γυναίκες και όχι οι άντρες.³²

Το καίριο αυτό ζήτημα στη σχέση φύλου και κοινωνικής ζωής βρίσκεται στο επίκεντρο όλων των σχετικών συζητήσεων στην κοινωνική θεωρία. Είναι γεγονός ότι οι γυναίκες που είναι μητέρες μπορούν σε ορισμένες περιπτώσεις να συμπεριφερθούν το ίδιο ωμά ή απάνθρωπα όπως και οι άντρες που είναι πατέρες. Η μητρότητα δεν είναι μια ηθική αλλά μια κοινωνική συνθήκη, την οποία βιώνει η πλειοψηφία του γυναικείου πληθυσμού. Ως τέτοια, επηρεάζει καθοριστικά τη συμμετοχή των γυναικών στον κοινωνικό και πολιτικό κόσμο. Στην προσπάθειά τους να αλλάξουν το χαρακτήρα αυτής της συμμετοχής, η κοινωνική θεωρία και η κοινωνική πολιτική βρέθηκαν αντιμέτωπες με σύνθετα προβλήματα που αφορούν τη σχέση της φύσης και του φύλου. Μερικά από τα σχετικά προβλήματα έχουν αναφερθεί στα προηγούμενα κεφάλια, στο σημείο αυτό όμως επιβάλλεται να συνδέσουμε ορισμένα από αυτά με τη σχετική θεωρητική επιχειρηματολογία.

Κατά πρώτον, πρέπει να επισημάνουμε τη μόνιμη αντίφαση της επιχειρηματολογίας σε σχέση με τις γυναίκες και τη μισθωτή εργασία που αρθρώνεται με όρους χειραφετητικού λόγου – τα επιχειρήματα που θεωρούν ότι η ένταξη στη μισθωτή εργασία αποτελεί καθαυτή μια πράξη «χειραφέτησης» (το επιχείρημα αυτό έχει προβληθεί από φεμινίστριες και σοσιαλιστές). Δεύτερον, πρέπει να εντάξουμε τη μισθωτή εργασία στο πλαίσιο μιας ιδιαίτερης μορφής πολιτικής οικονομίας – του ύστερου καπιταλισμού –, μιας μορφής παραγωγής που στοχεύει στη διατήρηση του ποσοστού κέρδους μέσα από την ατομική κατανάλωση. Στην κοινωνία αυτή, όλοι (άντρας, γυναίκα και παιδί) έχουν το δικό τους μερίδιο στην κατανάλωση. Αλλά, για να παίξουμε το ρόλο μας ως καταναλωτών, πρέπει όλοι να συμμετάσχουμε στην παραγωγή, αφού διαφορετικά δεν μπορούμε να γίνουμε καταναλωτές. Τόσο οι γυναίκες όσο και οι άντρες

εντάσσονται στην κατανάλωση μέσω των πρωταρχικών τους αναγκών (για την υλική τους επιβίωση), αλλά και μέσω όλων εκείνων των κατασκευασμένων δευτερευουσών αναγκών της επιλογής και προτίμησης του καταναλωτή. Η προσπάθεια να διαχωριστεί η κατασκευή του φύλου – ή η επιλογή του φύλου – από αυτό τον κοινωνικό κόσμο είναι αδύνατη: Το φύλο, ακόμα κι αν δεν είναι κοινωνικό δεδομένο, αναμφισβήτητα διαμορφώνεται με κοινωνικούς τρόπους, και «κοινωνικός» εδώ σημαίνει τόσο πολιτισμικός όσο και υλικός.

Ο ισχυρισμός αυτός, ότι δηλαδή ο κοινωνικός κόσμος στον οποίο ζούμε δεν είναι απλώς ένας σύνθετος, νεωτερικός πολιτισμός, αλλά επίσης και ένας υλικός κόσμος δομημένος (και συνεκτικής) υλικής ανισότητας, συγκρούεται με πολλές σύγχρονες θεωρήσεις στην κοινωνική και φεμινιστική θεωρία. Ο «πολιτισμός» συχνά ερμηνεύεται ως η καθοριστική συνθήκη του ύστερου καπιταλισμού, και τα στοιχεία διάφορων κοινωνικών μελετών για την αυξανόμενη φαινομενική «αταξικότητα» του πολιτισμού, ιδιαίτερα του λαϊκού πολιτισμού, μοιάζουν να επιβεβαιώνουν κάτι τέτοιο. Από την άλλη όμως κοινωνικά στοιχεία για την υγεία, το προσδόκιμο ζωής και τα ποσοστά εισαγωγής στην ανώτερη εκπαίδευση δείχνουν ότι σε ολόκληρη τη Δύση η κοινωνική τάξη διατηρεί ακέραια τη σημασία της ως ένδειξης και στοιχείου που καθορίζει τις λεγόμενες «προοπτικές ζωής». Η σχέση των γυναικών με την ταξική δομή, και τα πρότυπα κοινωνικής ανισότητας, παραμένει σύνθετη. Από τη μια πλευρά, το θηλυκό (και οι γυναίκες παραμένουν η κύρια έδρα του θηλυκού) έχει ταυτιστεί με τη νεωτερικότητα και τον εκσυγχρονισμό. Από την άλλη, οι γυναίκες είναι γενικά υποχρεωμένες να περιορίζουν στο ελάχιστο τη σχέση τους με μια καίρια μορφή θηλυκότητας, τη μητρότητα, προκειμένου να ενσωματωθούν στη νεωτερικότητα στον μέγιστο δυνατό βαθμό. Με την έννοια αυτή λοιπόν ο πολιτισμός ανοίγει νέες δυνατότητες για τις γυναίκες (καθώς αναμφίβολα τους παραχωρεί ένα σημαντικό πεδίο στο χώρο του πολιτισμού), αλλά και τους αφαιρεί επίσης άλλες δυνατότητες (καθώς η οικονομική αγορά επηρεάζει σε σημαντικό βαθμό τη μητρότητα και την αξία της μισθωτής εργασίας που συνδέεται με τον παραδοσιακό γυναικείο ρόλο της «φροντίδας»).

Υπό το φως των αντιφάσεων αυτών, η κοινωνική θεωρία (του Giddens ή της Butler) διερευνά τη δυνατότητα της «ανδρογυνίας»: Αν ο κοινωνικός κόσμος μπορέσει να ξεπεράσει το διαχωρισμό ανάμεσα σε

«άντρες» και «γυναίκες» υπέρ των «ανθρώπων», τότε, σύμφωνα με το επιχείρημα αυτό, οι εν λόγω αντιφάσεις θα εκλείψουν, όπως θα εκλείψουν και οι οικονομικές ανισότητες που ανάγονται στο φύλο. Στις αρχές του 21ου αιώνα, η υπόθεση ότι μπορούμε να ανατρέψουμε την υποχρεωτική σύνδεση των γυναικών με την ανατροφή των παιδιών στις χώρες της Δύσης μοιάζει εύλογη. Η αλλαγή αυτή είναι πολύ πιθανό να περιορίσει εν μέρει την κοινωνική ανισότητα ανάμεσα σε γυναίκες και άντρες (για να χρησιμοποιήσω όρους που πιστεύεται ότι θα εγκαταλειφθούν), δεν δικαιολογείται όμως ανάλογη βεβαιότητα και όσον αφορά την εξάλειψη όλων των μορφών κοινωνικής ανισότητας. Συνεπώς οδηγούμαστε στο συμπέρασμα ότι πρέπει να εξετάσουμε κατά πόσο το φύλο αποτελεί τη σημαντικότερη μορφή κοινωνικής ανισότητας. Ενώ, για παράδειγμα, είναι γεγονός ότι οι γυναίκες γενικά παίρνουν χαμηλότερους μισθούς από τους άντρες, η γενίκευση αυτή αποκρύπτει έναν μεγάλο βαθμό σύγκλισης των μισθών (και των γενικότερων απολαβών) αντρών και γυναικών. Το φύλο μπορεί να μην συνεπάγεται από μόνο του μεγαλύτερες ή μικρότερες κοινωνικές απολαβές, αλλά το φύλο σε συνδυασμό με την ένταξη σε ιδιαίτερες κοινωνικές τάξεις έχει σαφώς τέτοιες συνέπειες.

Για το λόγο αυτό η επιθυμία που εκφράζει η Judith Butler για την εξάλειψη των ιδιαίτερων πραγματώσεων των κοινωνικών φύλων προϋποθέτει ένα κοινωνικό κενό. Όσο στενά κι αν συνδέονται, οι πραγματώσεις του κοινωνικού φύλου και οι πραγματώσεις της κοινωνικής τάξης δεν είναι ένα και το αυτό. Όπως σημειώνει η Beverley Skeggs στην έρευνα που έκανε για τις γυναίκες της εργατικής τάξης:

Η κοινωνική τάξη κατέχει απόλυτα κεντρική σημασία για τις ζωές των γυναικών. Δεν λειτουργεί μόνο δομικά, με την έννοια ότι ο καταμερισμός εργασίας καθορίζει τις οικονομικές δυνατότητες και τις ευκαιρίες που τους ανοίγονται, ούτε μόνο θεσμικά, με την έννοια ότι η εκπαίδευση είναι οργανωμένη στη βάση αυτή και οδηγεί στον άνισο καταμερισμό εργασίας, αλλά και μέσω ενός πλήθους λειτουργιών μετασχηματισμού και ανταλλαγής κεφαλαίων.³³

Σύμφωνα με τη Skeggs, το κύριο ζήτημα για όλους όσους ασχολούνται με την κοινωνική θεωρία και τη σχέση της με το φύλο παραμένει ο βαθμός στον οποίο οι θεωρίες περί κοινωνίας (σε αντίθεση με τις θεωρίες περί κοινωνικών σχέσεων) έχουν επηρεαστεί ή μεταβληθεί σημαντικά μέσα

από την ανάλυση του φύλου. Στις αρχές του 21ου αιώνα τα πράγματα διαμορφώνονται ως εξής: Οι θεωρίες που εξετάζουν την κοινωνία με βάση τον καπιταλιστικό τρόπο παραγωγής μένουν σχετικά ανεπηρέαστες και αμετάβλητες από την εισαγωγή του φύλου – ο καπιταλισμός, σύμφωνα με την κυρίαρχη άποψη, είναι ουδέτερος ως προς το φύλο. Από την άλλη, οι θεωρίες περί κοινωνίας που αναλύουν τον κοινωνικό κόσμο με όρους νεωτερικότητας (ή «ύστερης» νεωτερικότητας ή «μετα»-νεωτερικότητας) τείνουν σε πολύ μεγαλύτερο βαθμό να οργανώνουν την ανάλυσή τους με βάση τον κεντρικό ρόλο του φύλου, και των σχέσεων των φύλων, στον κοινωνικό κόσμο. Καλούμενοι να επιλέξουν ανάμεσα σε δύο κατ' ουσίαν διαφορετικά κοινωνικά μοντέλα (πολιτισμικό το ένα, υλικό/οικονομικό το άλλο), οι κοινωνιολόγοι μπορούν να συμφωνήσουν ότι δικαιούνται να διαφωνούν (γεγονός που έχει το πλεονέκτημα της διαφάνειας) ή να θέσουν περισσότερα ερωτήματα, και ειδικότερα το ερώτημα ποιος – και τι – στην πραγματικότητα κυριαρχεί στην ημερήσια διάταξη του 21ου αιώνα. Παρά τα όσα έχουν υποστηρίξει ο Foucault και οι οπαδοί του, υπάρχουν ορισμένοι λόγοι που, αν δεν είναι αυτοί καθαυτοί περισσότερο ισχυροί, έχουν αποκτήσει μεγαλύτερη εξουσία και ισχύ. Ως παράδειγμα μπορούμε να αναφέρουμε εδώ την καπιταλιστική επιταγή της διατήρησης του ποσοστού κέρδους.

Η «πολιτισμική στροφή» στην κοινωνιολογία έχει πείσει πολλούς ότι η σύγχρονη κοινωνική ζωή οργανώνεται και ρυθμίζεται μέσω του πολιτισμού. Το επιχείρημα αυτό εγείρει δύο ερωτήματα: Το πρώτο αφορά τη μακροαίωνα διαμάχη γύρω από την προέλευση του πολιτισμού και τους παράγοντες που τον καθορίζουν. Κατά τη διάρκεια του 20ού αιώνα διάφοροι θεωρητικοί των κοινωνικών επιστημών και των ανθρωπιστικών σπουδών εξέφρασαν ριζικά διαφορετικές θέσεις γύρω από το θεμελιώδες ζήτημα των παραγόντων που καθορίζουν τις ιδέες. Η πασίγνωστη θέση των Marx και Engels ότι «Ο τρόπος παραγωγής της υλικής ζωής καθορίζει τις διαδικασίες της κοινωνικής, πολιτικής και πνευματικής ζωής εν γένει» έχει γίνει αποδεκτή χωρίς όρους και προϋποθέσεις από ορισμένους, ενώ άλλοι υποστήριξαν ότι η ανάλυση του Marx γύρω από τη σχέση των κοινωνικών ιδεών με την κοινωνική δομή είναι πολύ πιο σύνθετη απ' ό,τι αφήνει να διαφανεί μια επιγραμματική δήλωση.³⁴ Οι κριτικοί λογοτεχνίας ήταν γενικά καλύτερα προετοιμασμένοι από τους κοινωνιολόγους για να αναμετρηθούν με το ερώτημα αυτό. Ο Raymond

Williams και ο Terry Eagleton ανέλυσαν το νόημα και τη βιωμένη εμπειρία της κοινωνικής τάξης με μια δύναμη και μια οξυδέρκεια που θα έκανε πολλούς μετα-νεωτερικούς συγγραφείς να τα χάσουν.³⁵ Είναι επίσης γεγονός ότι ορισμένες αγγλίδες λογοτέχνιδες που εμπνεύστηκαν και δημιούργησαν το έργο τους στο πλαίσιο ενός κλειστού μεσοαστικού περιβάλλοντος συνέλαβαν την επίδραση της κοινωνικής τάξης στη διαμόρφωση της ατομικής ζωής και προσωπικότητας με έναν τόσο ζωντανό τρόπο, που σπάνια βρίσκει το αντίστοιχό του στην κοινωνιολογία.

Η δεύτερη επισημάνση που πρέπει να γίνει εδώ αφορά το βαθμό στον οποίο η κοινωνιολογία μετατρέπεται όλο και περισσότερο, από επιστημονικός κλάδος που στέκεται κριτικά απέναντι στην κοινωνία, σε μια έκφραση των κυρίαρχων ιδεών – ή τουλάχιστον της κυρίαρχης κουλτούρας – της κοινωνίας του 20ού αιώνα. Έτσι η φεμινιστική κοινωνιολογία που αναδύθηκε τη δεκαετία του 1970 θα μπορούσε να θεωρηθεί όχι τόσο ένα κίνημα κριτικής αμφισβήτησης ορισμένων αντιλήψεων για τον κόσμο, όσο μια προσπάθεια ενσωμάτωσης σε αυτόν. Η κοινωνιολογία – όπως και άλλοι επιστημονικοί κλάδοι – κάθε άλλο παρά θερμά υποδέχτηκε τις φεμινίστριες στους πιο επίσημους επιστημονικούς θεσμούς και πρακτικές του κλάδου, από την άλλη όμως εντέλει η ενσωμάτωση και η αφομοίωση επιτεύχθηκαν. Η εξέλιξη αυτή θέτει (εκ νέου) το πραγματικά δύσκολο ζήτημα της ουσιαστικής συμβολής της συμμετοχής των γυναικών στην κοινωνιολογία (ή εν πάση περιπτώσει σε οποιονδήποτε επιστημονικό κλάδο). Η φεμινιστική κοινωνιολογία συνέβαλε σημαντικά στο μετασχηματισμό ορισμένων διαστάσεων του αντικειμένου της κοινωνιολογίας, αλλά παραμένει ανοικτό το ερώτημα κατά πόσο πρόκειται για αλλαγή περιεχομένου ή μορφής.

Υπέρ της άποψης ότι οι γυναίκες συνέβαλαν στη ριζοσπαστικοποίηση και μεταμόρφωση της κοινωνιολογίας θα συνηγορούσαν όσοι θεωρούν ότι ο φεμινισμός έφερε στην κοινωνιολογία νέους τρόπους θεωρήσης των πραγμάτων, όπως υποστηρίζεται στη συλλογή κειμένων *Destabilizing Theory*.³⁶ Αλλά η δημιουργία ριζοσπαστικών τομών σε μια μεγάλη παράδοση (είτε πρόκειται για την κοινωνιολογία είτε για τη λογοτεχνική κριτική είτε για οποιονδήποτε άλλο επιστημονικό κλάδο) απαιτεί λεπτές διαπραγματεύσεις με τον προϋπάρχον σύμπαν της θεωρίας. Μπορεί, για παράδειγμα, να δέχεται κανείς την άποψη της Skeggs ότι η κοινωνική τάξη παίζει κεντρικό ρόλο στις ζωές των γυναικών, ή τη θέση του

Andrew Sayer (που γράφει ότι «γνώμη μου είναι πως οι κοινωνικές δομές του φύλου έχουν καθοριστική σημασία για τις προοπτικές ζωής και την εμπειρία των ατόμων, και ίσως ασκούν μεγαλύτερη επίδραση απ' ό,τι η θέση του ατόμου»).³⁷ Όποια θέση όμως από τις δύο κι αν υιοθετήσουμε, αυτό που δεν αλλάζει είναι η σημασία του ίδιου του κοινωνικού κόσμου. Η αποδοχή της άποψης ότι οι κοινωνικές δομές μπορεί να είναι ισχυρότερες από τις ατομικές επιλογές, και ότι, όταν αξιολογούμε τον παράγοντα «φύλο» στον καθορισμό των ευκαιριών ζωής, είναι δύσκολο να διαχωριστούν οι υποκειμενικές προσδοκίες για τη ζωή μας (αυτό που θα θέλαμε να είναι δυνατό για μας και τους άλλους) από το αντικειμενικό στοιχείο (αυτό που πραγματικά είναι δυνατό και αυτό που οι άλλοι – σε αντίθεση με τις δικές μας αξίες – επιθυμούν για τον εαυτό τους) δεν συνεπάγεται άρνηση της δυνατότητας των γυναικών για κοινωνική δράση. Το «φάντασμα μέσα στη μηχανή» του σύγχρονου κόσμου είναι, όπως πάντα, το ανθρώπινο υποκείμενο – δρών και αντικείμενο της δράσης, που όμως δεν συμμορφώνεται αναγκαίως (και με χαρά) στις προσδοκίες και στις συμβάσεις της κοινωνίας, αλλά ούτε και των κοινωνιολόγων. Τόσο η κοινωνιολογία όσο και ο ακαδημαϊκός φεμινισμός εμφορούνται από ορισμένες κανονιστικές αντιλήψεις που καθορίζουν τον τρόπο με τον οποίο προσεγγίζουν την ανθρώπινη ύπαρξη και αξιολογούν το χαρακτήρα του μετά το Διαφωτισμό ορθολογικού ατόμου. Ωστόσο οι μεγάλες αφηγήσεις του Διαφωτισμού αναγνώριζαν όχι μία μόνο, αλλά τρεις διαστάσεις του κοινωνικού κόσμου – τον ίδιο τον κοινωνικό κόσμο, το κοινωνικό φύλο και την κοινωνική τάξη. Η διαγραφή οποιασδήποτε από αυτές τις συνιστώσες της βιωμένης εμπειρίας – και ειδικότερα η εξίσωση του πολιτισμικού με το κοινωνικό – μειώνει τη δύναμη της κοινωνικής ανάλυσης.

Σημειώσεις

1. Carole Pateman, *The Sexual Contract*, Cambridge: Polity Press, 1988.
2. Jean Elshtain, *Public Man, Private Woman: Women in Social and Political Thought*, Princeton, N.J.: Princeton University Press, 1981· Irene Bruegel, «Women as a Reserve Army of Labour: A Note on Recent British Experience», στο *Feminist Review* 3, 1979, σσ. 12-23· Veronica Beechey, «Some Notes on Female Wage Labour in Capitalist Production», στο *Capital and Class* 3, 1977, σσ. 45-66· Susan Himmelweit, «The Real Dualism of Sex and

- Class», στο *Review of Radical Political Economics* 16(1), 1984, σσ. 167-183· Ann Oakley, *Sex, Gender and Society*, Λονδίνο: Temple Smith, 1972· Sheila Allen, «Gender Inequality and Class Formation», στο A. Giddens & G. Mackenzie (επιμ.), *Social Class and the Division of Labour*, Cambridge: Cambridge University Press, 1982· Margaret Stacey & Marion Price, *Women, Power and Politics*, Λονδίνο: Tavistock, 1981.
3. Simone de Beauvoir, *The Second Sex*, Λονδίνο: Penguin, 1986, σ. 16.
 4. Toril Moi, *Simone de Beauvoir: The Making of an Intellectual Woman*, Οξφόρδη: Blackwell, 1994· Sonia Kruks, «Simone de Beauvoir: Between Sartre and Merleau-Ponty», στο *Simone de Beauvoir Studies* 5, 1988, σσ. 74-80· Judith Butler, *Gender Trouble*, Λονδίνο: Routledge, 1990, σσ. 10-12 και 111-112· Vikki Bell, *Feminist Imagination*, Λονδίνο: Sage, 1999.
 5. Simone de Beauvoir, *The Second Sex*, ό.π., σ. 295.
 6. Sonia Kruks, *Retrieving Experience, Subjectivity and Recognition in Feminist Politics*, Ithaca, Νέα Υόρκη: Cornell University Press, 2001, σ. 51.
 7. Judith Butler, *Gender Trouble*, ό.π.
 8. Judith Butler, *Gender Trouble*, ό.π., σ. 148.
 9. Judith Butler, *Gender Trouble*, ό.π., σ. 149.
 10. Nancy Fraser, «Heterosexist Capitalism?», στο *New Left Review* 228, Μάρτιος-Απρίλιος 1998, σσ. 140-149· Martha Nussbawm, «The Professor of Parody», στο *The New Republic*, 22 Φεβρουαρίου 1999, σσ. 1-21.
 11. Nancy Fraser, «Heterosexist Capitalism?», ό.π., σ. 147.
 12. Mike Brake, «I May be Queer, but at Least I'm a Man», στο D. Barker & S. Allen (επιμ.), *Dependence and Exploitation in Work and Marriage*, Λονδίνο: Longman, 1976.
 13. Judith Butler, *Excitable Speech: A Politics of the Performative*, Λονδίνο: Routledge, 1999.
 14. Martha Nussbawm, «The Professor of Parody», ό.π., σ. 18.
 15. Στοιχεία για τις στάσεις απέναντι στο γάμο και για τη συμπεριφορά μέσα σε αυτόν αξιολογούνται στο βιβλίο των Jane Lewis, Jessica Datta & Sophie Sarre *Individualism and Commitment in Marriage and Cohabitation*, Λονδίνο: Lord Chancellor's Department, 1999.
 16. Catherine Hakim, «Five Feminist Myths about Women's Employment», στο *British Journal of Sociology* 46(3), 1995, σσ. 429-455.
 17. Jane Humphries, «Protective Legislation, the Capitalist State and Working Class Men: The Case of the 1842 Mines Regulation Act», στο *Feminist Review* 7, 1981, σσ. 1-33.
 18. Hilary Land, «The Family Wage», στο *Feminist Review* 6, 1980, σσ. 55-77.
 19. Penny Sommerfield, *Women Workers in the Second World War: Production and Patriarchy in Conflict*, Λονδίνο: Routledge, 1984, σ. 185.
 20. Penny Sommerfield, *Women Workers in the Second World War: Production and Patriarchy in Conflict*, ό.π., σ. 187.

21. Claudia Koonz, *Mothers in the Fatherland: Women, the Family and Nazi Politics*, Λονδίνο: Methuen, 1988.
22. Vicky Randall & Georgina Waylen, *Gender Politics and the State*, Λονδίνο: Routledge, 1998.
23. Jean Blondel, «Towards a General Theory of Change in Voting Behaviour», στο *Political Studies* 13, 1963, σσ. 93-95.
24. Sheila Allen, «Gender Inequality and Divisions of Labour», στο Huw Beynon & Pandeli Glavanis (επιμ.), *Patterns of Social Inequality*, Λονδίνο: Longman, 1999, σσ. 20-35.
25. Linda McDowell, *Capital Cultures*, Οξφόρδη: Blackwell, 1997.
26. Barbara Ehrenreich, *Fear of Falling: The Inner Life of the Middle Class*, Νέα Υόρκη: Pantheon, 1989.
27. Richard Titmuss & Katherine Titmuss, *Parents Revolt: A Study of the Declining Birthrate in Acquisitive Societies*, Λονδίνο: Secker & Warburg, 1942· A. J. P. Taylor, *English History, 1914-1945*, Οξφόρδη: Clarendon Press, 1965, σ. 301.
28. Richard Sennett, *The Corrosion of Character: The Personal Consequences of Work in the New Capitalism*, Νέα Υόρκη: Norton, 1998· Barbara Ehrenreich, *Fear of Falling*, ό.π.
29. Philip Brown, «The Globalization of Positional Competition?», στο *Sociology* 34(4), 2000, σσ. 633-653.
30. Annie Phizacklea & Carol Wolkowitz, *Homeworking Women: Gender, Racism and Class at Work*, Λονδίνο: Sage, 1998· Sallie Westwood & Parminder Bhachu, *Enterprising Women*, Λονδίνο: Routledge, 1988.
31. Nancy Chodorow, *The Reproduction of Mothering*, Berkeley, Cal.: University of California Press, 1978.
32. Henrietta Moore, «Mothering in a Cross-cultural Perspective», στο Elizabeth Bortolaia Silva (επιμ.), *Good Enough Mothering?*, Λονδίνο: Routledge, 1996, σσ. 58-75.
33. Beverley Skeggs, *Formations of Class and Gender*, Λονδίνο: Sage, 1997, σ. 161.
34. Karl Marx & Friedrich Engels, *Selected Works*, Μόσχα: Foreign Language Publishing House, 1958, τόμ. 1, σ. 363.
35. Raymond Williams, *The Country and the City*, Λονδίνο: Chatto & Windus, 1973· Terry Eagleton, *Myths of Power: A Marxist Study of the Brontës*, Basingstoke: Macmillan, 1988.
36. Michele Barrett & Anne Phillips (επιμ.), *Destabilizing Theory*, Cambridge: Polity Press, 1992.
37. Andrew Sayer, «Reply to Holmwood», στο *Sociology* 35(4), 2001, σ. 980.